

De Rosdoek

nr 50

---

heemkundige studiekring
De Acht Zaligheden

heemkundige studiekring
de acht zaligheden

D E R O S D O E K

Aflevering 50

december 1988

Verschiijnt 4 x per jaar

Redactieadres: Th. van der Aalst, Ganzestraat 17
5527 CA Hapert. tel 04977-1671

Administratie: C.H.M. Witmer, Nijverheidslaan 16
5506 EE Veldhoven.

REDACTIETEAM:

Th. van der Aalst, Ganzestraat 17, Hapert.

H. Backbier, Heike 6, Vessem.

J. v.d. Biggelaar, Kerkstraat 13, Wintelre.

J. v. Hout, Oude Provincialeweg 15, Hapert.

H. Huijbers, Weverstraat 10, Steensel.

A. Kockx, de Pottenbakker 44, Veldhoven.

"de redactie" (op de foto ontbreekt de heer J.v.Hout.)

Rond de bestuurstafel.....

In deze rubriek is dit maal veel te melden. Activiteiten van algemene aard, doch ook op het organisatorisch gebied vragen de aandacht en de belangstelling.

Allereerst is het feit van deze 50e Rosdoek een dergelijk punt. Graag wil ik elders in dit nummer hieraan aandacht geven.

Het in het vorig nummer aangekondigde boekje "40 jaar Heemkundig Werkkamp" is inmiddels bij onze secretaris verkrijgbaar tegen betaling van f 5,-- per stuk. Een aardig boekje met veel informatie - en foto's - over deze reeks van 40 werkkampen in de voorbije 40 jaren waarin ieder die hieraan ooit heeft deelgenomen ongetwijfeld prettige herinneringen heeft overgehouden.

Zoals U ook uit de pers hebt kunnen vernemen bestaan er in Bladel plannen om te komen tot de oprichting van een heemkundige werkgroep, of althans iets dergelijks. Na het overleg dat de initiatiefnemers hiertoe al eerder hadden met de Heemkundevereniging "De Hooge Dorpen" en met de werkgroep Reusel, is er enkele weken geleden ook contact geweest, ter zake met onze Kring. Tijdens dit onderhoud zijn de door de initiatiefnemers opgemaakte plannen aan de orde geweest.

Hierbij is duidelijk geworden dat men de oprichting van een heemkundige organisatie overweegt. Dezerzijds zijn daarbij de voor- en nadelen van een eigen Kring t.o.v. het verbonden blijven met "De Acht Zaligheden", aangegeven. Duidelijk is daarbij ook de bereidheid tot samenwerken, indien men tot een eigen Kring besluit, toegezegd.

We wachten de eventuele verdere ontwikkelingen af. Tijdens de op 2 november jl. te Tilburg gehouden vergadering van de zgn. Raad van Aangeslotenen van Brabants Heem werd de hernieuwde Brabantse Almanak 1989 ten doop gehouden. Een uitgave van Brabants Heem in samenwerking met Uitgeverij Gherre uit Gaanderen. We schrijven: hernieuwde Brabantse Almanak, daar bij deze doopplechtigheid door de uitgever werd medegedeeld dat het precies 100 jaren geleden was dat de laatste Brabantse Almanak verscheen, n.l. in 1889. Zonder de redactie van de rubriek "Van de boekenplank" in de wielen te

willen rijden, meen ik toch voor deze Almanak de aandacht te mogen vragen. Dit boekwerkje met een formaat van 13 x 9,5 cm, - almanakformaat - telt 256 pagina's en bevat een enorme hoeveelheid praktische informatie. Ongetwijfeld zal de eerder genoemde rubriek hier verder aandacht aan besteden. De uitgave verdient dit ook, zij voorziet in een behoefte en zal zeer zeker de weg naar het publiek weten te vinden. Opmerkelijk in dit verband was reeds dat bij de verschijning van de eerste oplage - 20.000 expl. - er reeds 14.000 geplaatst waren.

Tijdens de eerder bedoelde vergadering van de Raad werd mededeling gedaan van een groot historisch onderzoek in Oost-Brabant dat binnenkort uitgevoerd gaat worden. Het betreft een onderzoek naar de samenhangen tussen de ontwikkelingen op economisch, demografisch, sociaal-politiek en religieus-cultureel terrein in de periode 1770-1914.

Het te bestuderen gebied omvat het oostelijk deel van Brabant, ofwel het gebied behorend bij het bisdom s'Hertogenbosch, voor het merendeel bestaande uit zandgronden.

Een soortgelijk onderzoek zal uitgevoerd worden in de provincie Groningen, waardoor de uitkomsten van de ontwikkelingen: zand-katholiek versus klei-protestant met elkaar vergeleken kunnen worden. Het gezamenlijk project draagt o.a. in verband hiermede de naam: "Integrale Geschiedenis". Dit onderzoek wordt financieel mogelijk gemaakt door enkele universiteiten, de Stichting Nederlands Wetenschappelijk Onderzoek (N.W.O.) en de Koninklijke Ned. Akademie van Wetenschappen (K.N.A.W.). Voor de begeleiding van de onderzoekers en de vrijwilligers is een wetenschappelijk functionaris aangewezen. Bij dit onderzoek, het grootste dat op dit punt ooit in Nederland is uitgevoerd, zijn voorlopig de navolgende gemeenten betrokken: s'Hertogenbosch, Veghel, Oirschot, Deurne, Budel, Berlicum, Gestel, Wanroy en Bladel. Het geheel staat onder leiding van de heer Dr. G.M. Trienekens van de Universiteit Utrecht. Medewerking hieraan wordt - uiteraard - verleend door de

Stichting Brabantse Regionale Geschiedbeoefening Drs. A. v.d. Veen, prov. historicus. Ook onze Kring wil hieraan medewerking verlenen. Zodra meer praktische informatie bekend is zal U deze worden medegedeeld.

In de aan het begin van dit jaar gehouden jaarvergadering is gesproken over de mogelijkheden om boeken en/ of anderszins, over te dragen aan onze Kring. Daarbij is toen toegezegd dat van bestuurszijde nagegaan zou worden op welke wijze dit het best zou kunnen geschieden. Uit informatie bij een notaris is ons gebleken dat zulks op enkele manieren kan gebeuren. Een praktische mogelijkheid blijkt te zijn: door middel van een zogeheten codicil over te dragen. Een codicil is een onderhands geschreven en ondertekend stuk waarbij de schenker een beslissing maakt en dat wordt toegevoegd aan het testament. Bij het ontbreken van een testament kan een dergelijke schenking ook op andere wijze plaatshebben. Daar een en ander vaak echter ook van omstandigheden kan afhangen, lijkt het verstandig om in een voorkomend geval incidenteel contact op te nemen met een notaris en dan te bezien welke de meest passende vorm hiertoe is. Het spreekt voor zich dat ons bestuur in een zich voordoend geval, bereid is om op discrete wijze hierover te praten c.q. daarbij alle medewerking te verlenen.

Tenslotte: al is het vanaf dit ogenblik nog een hele tijd voordat het zover is, toch op voorhand al heel prettige Kerstdagen toegewenst en voor de jaarwisseling al het wensbare goede. Een Zalig Nieuwjaar.

Oerle, 18 november 1988

Uw voorzitter,
Th. H. v.d. Ven.

NIEUWE LEDEN

de heer J. Merckx, Veldhoven.
de heer F.A.J.M. Nagel, Duizel.

BESTAAT ER EEN KEMPISCHE GOTHIEK ?

Vanaf Rosdoek 28 heeft de redactie ons regelmatig de gelegenheid gegeven bijdragen te publiceren onder de titel "Gothische dorpskerken en -torens van de Kempische zandgronden". Die titel omvat de aanduiding van een tijdperk, de Gothiek, en van een streek, de Kempen. De naam Kempenland echter kent tenminste twee betekenissen. De meest exacte uitleg van die naam is het kwartier Kempenland van de Meierij van 's-Hertogenbosch zoals dat in de Middeleeuwen bestond. Het begrip Kempenland zoals wij dat hanteren, heeft meer betrekking op het aartsdiakenaat Kempenland dat in de Middeleeuwen deel uitmaakte van het bisdom Luik, en waarvan de huidige Nederlandse provincie Noord-Brabant en de noordelijke streken van de Belgische provincies Antwerpen en Limburg het grootste gedeelte vormden.

Met opzet is in onze reeks publicaties de uitdrukking "Kempische Gothiek" steeds vermeden. Verderop in deze bijdrage zal duidelijk worden waarom.

Het begrip "Kempische Gothiek" is omstreeks 1920 ingevoerd door de Belgische architect Stan Leurs en nadien door velen overgenomen, zonder daarbij een duidelijke omschrijving te geven van wat men daaronder diende te verstaan.

Door middel van de bijgevoegde kaarten hebben wij geprobeerd een inventarisatie te maken van de verschijningsvormen die zich voordoen aan de kerkgebouwen van onze streek, althans voor wat betreft de hoofdzaken.

In het kader van deze bijdrage hebben we ons moeten beperken en daarom zijn de kerkgebouwen in eerste instantie buiten beschouwing gebleven.

De hoofdkenmerken van de torens die in kaart zijn gebracht, zijn de steunberen, het aantal geledingen en de gevelopzet.

Die beperking is misschien jammer, maar niettemin tekent zich een beeld af dat bij nadere studie

kan worden uitgebreid en voorlopig voor ons doel bruikbaar is. Bij nader studie zouden dan de gevelelementen onder de loep kunnen worden genomen en de details daarvan, en onder meer de uitwerking van de steunberen en de traptorens. En natuurlijk de kerkgebouwen. Verderop zal blijken dat die niet buiten beschouwing mogen blijven.

De kaarten. (4 stuks, los bijgevoegd)

De kaarten beslaan een gebied waarin de provincie Noord-Brabant en het noordelijke grensgebied van België centraal staan. Dat gebied vormde in de Middeleeuwen het noordelijke deel van het hertogdom Brabant, waarvan de grenzen nogal eens aan wijzigingen onderhevig waren.

In principe zijn in de kaarten alleen de dorpskerken verwerkt, tenzij sommige stadskerken invloeden vertonen op de omgeving of omgekeerd. Op alle kaarten is de zogenaamde Nederrijns-Utrechtse als zodanig groep aangegeven, omdat die meestal duidelijk herkenbaar is en zich duidelijk onderscheidt van de bouwwerken van onze streken. Tussen Nederrijns en Utrechts hebben we geen onderscheid gemaakt, omdat de onderlinge verwantschap duidelijker is dan de verschillen en omdat het voor ons onderwerp niet ter zake doet.

Wat kan het belang zijn van een dergelijk onderzoek ?

Dat belang is zeker niet het aantonen van een kulturele identiteit van onze streek. Kulturele identiteit omvat veel meer dan wat stijkenmerken van één type gebouw, in casu de kerk, uit één periode, de late Middeleeuwen. Die pretentie kunnen we dus niet hebben.

Wel zou een dergelijk onderzoek wat meer licht kunnen werpen op een stuk geschiedenis, n.l. dat van de organisatie van de bouwwereld, en met name op het platteland. Over de grote stadskerken als de Bossche Sint Jan en de Onze Lieve Vrouwekerk

van Breda, is relatief veel bekend. Van de bouwgeschiedenis van de dorpskerken echter nagenoeg niets.

We zouden ons kunnen afvragen wie het aanzien van de dorpskerken bepaalde: De plaatselijke heer die een zogenaamde "eigen kerk" bouwde? Of misschien de abt of de kapittelproost die beschikte over het bevestigingsrecht, het recht om de parochiegeestelijkheid te benoemen, de tienden te innen en daartegenover de plicht had het kerkgebouw te onderhouden en te herstellen?

Welke rol speelden de uitvoerende bouwers en hun voormannen? En kwamen de bouwheren en de bouwers altijd uit de eigen streek?

Door nauwgezette waarneming kunnen we misschien materiaal aandragen voor de historicus, die de gegevens kan leggen naast die uit de staatkundige- of de kerkelijke geschiedenis van de streek. Wellicht zijn er dan meer verbanden aan te wijzen die alle in dezelfde richting wijzen.

Per geval en per regio kunnen er dan nog verschillen aan de dag treden.

Zo is het opvallend dat in het oude bisdom Utrecht een groep dorpstorens voorkomt die sterke overeenkomsten vertoont met de Utrechtse domtoren, ontworpen met een bijna even bedreven en zekere hand. Die groep staat tegenover een andere, veel simpeler en in zeker opzicht primitievere groep. Wij gaan in dit verband daarop niet nader in, maar in onze streek tekent een dergelijk verschijnsel zich veel minder duidelijk af. Natuurlijk is het voor de hand liggend dat een vermogend bouwheer middelen tot zijn beschikking had die leidden tot indrukwekkender resultaten, maar juist dan is het interessant te weten wie die bouwheer was.

De invloed van de onderscheiden betrokkenen in het bouwproces was, zoals bij grote bouwwerken wel valt aan te tonen, zeer verschillend van aard.

De hoofdopzet, (plaatsing, omvang, de vereiste ruimten enzovoorts) zullen zijn bepaald door de

bouwheer. In een studie over de Sint Servaaskerk van Maastricht, wijst A. Mekking op de uitdrukking van de positie van de bouwheer in de bouwvorm. Maar details van steunberen, omlijstingen en versieringen bedenkt de uitvoerende vakman. Bij natuursteenbouw van grotere kerken is dat menigmaal aangetoond.

Bij beeldhouwwerk maakte de bouwheer uit wat moest worden afgebeeld en met welke ikonologische middelen. Hij was in veel gevallen de theologisch geschoolde, en al was hij dat niet, hij was in ieder geval degene die bepaalde bedoelingen in "zijn" gebouw tot uiting kon brengen.

Maar de hand van de maker van het beeldhouwwerk bleef herkenbaar. Daaruit is vaak af te leiden of die beeldhouwer ter plaatse aanwezig was of bijvoorbeeld in de steengroeven van de Ardennen of in die van het westen van de huidige belgische provincie Brabant.

Maar in onze streek is slechts bij uitzondering van beeldhouwwerk sprake, en dan moeten we het zonder dat hulpmiddel stellen.

Steunberen, kaart 1

J. van Laarhoven stelt terecht het belang van steunberen op de eerste plaats. Doordat ze het silhouet bepalen, zijn ze voor het aanzien van primaire betekenis.

Torens zonder steunberen (foto's 1 en 8).

De meest eenvoudige torens hebben geen steunberen. Maar bij de Nederrijns-Utrechtse groep komen ook bij de rijkere torens vaak geen steunberen voor. Als ze daar wel voorkomen, zijn ze meestal veel kleiner van omvang en hoogte als in onze streek. Verder komen torens zonder steunberen betrekkelijk gelijkmatig voor over de gehele kaart. Maar dat hoeft niet in te houden dat het ontbreken van steunberen in alle gevallen dezelfde oorzaak heeft.

foto 1

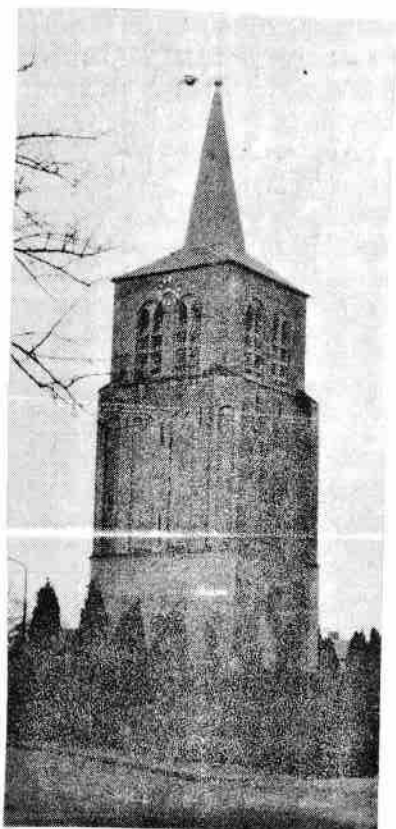

foto 2

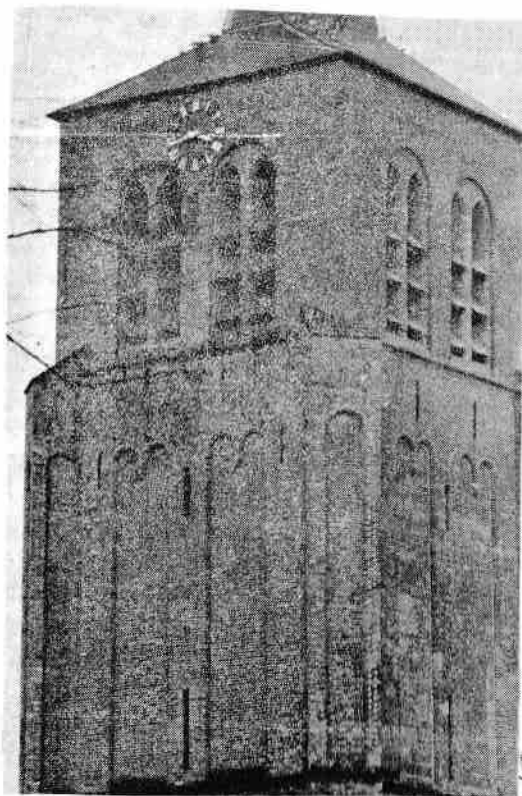

foto 3

Steunberen zijn elementen die typisch eigen zijn aan de Gothiek. Ze vergroten het steunvlak, speciaal op die plaatsen waar de krachten in het gebouw zich concentreren, bijvoorbeeld op plaatsen waar de gewelfribben samenkomen. Torens krijgen er aan de voet een groter draagvlak door. De Romaanse architectuur kent geen steunberen in de vorm zoals de Gothiek die heeft ontwikkeld.

Het zou interessant zijn te weten is hoeverre het ontbreken van steunberen wijst op een hogere ouderdom. Hoe vanzelfsprekend dat ook lijkt, voor lang niet alle gevallen is daarvan sprake.

In de Monumentenlijst wordt de toren van Schijndel gedateerd als voltooid in 1525, ondanks dat deze toren geen steunberen heeft. De toren van Oostelbeers heeft ook geen steunberen en die wordt 200 jaar vroeger gedateerd.

Doordat het ontbreken van steunberen over een zo groot gebied zo gelijkmatig voorkomt, is het in ieder geval geen aanwijzing dat het betrekking zou kunnen hebben op het eventuele bestaan van een Kempische Gothiek. Over het gehele gebied van de kaart heeft ongeveer een derde geen steunberen, zij het dat, behalve in het Nederrijnse gebied, ook in het gebied van Zuid-Limburg ten zuiden van Roermond en in het oostelijk deel van Belgisch Limburg enige voorkeur lijkt te bestaan voor torens zonder steunberen.

Torens met haaks geplaatste en overhoekse steunberen. (foto's 7 en 9, resp. 2, 4 en 5).

Waar in de Meierij steunberen voorkomen, zijn die voor ruim de helft overhoekse geplaatst. Dat is meer dan elders en daarom kenmerkend voor de streek te noemen.

De dubbele, haaks geplaatste steunberen komen voornamelijk voor bij de rijkst bewerkte torens, als die van Hilvarenbeek, Diessen, Alphen, Moergestel, Oirschot en Vught. Dat lijkt voor de hand

liggend, want elke steunbeer geeft weer mogelijkheden nieuwe elementen aan te brengen. Maar de toren van Sint Michielsgestel vormt daarop toch weer een onverwachte uitzondering.

In het Nederrijns-Utrechtse gebied komen haaks geplaatste steunberen maar zelden voor. Als er daar steunberen voorkomen- en dat is in nog geen kwart van de gevallen- dan zijn ze meestal overhoeks geplaatst.

Haaks geplaatste steunberen zijn algemeen toegepast in Zeeland. Dat lijkt te wijzen op relaties met Vlaanderen. De torens van 's-Heer Arendskerke, 's-Heer Abtskerke en Nisse bijvoorbeeld komen sterk overeen met die van Damme en Lissewege in West Vlaanderen.

Geledingen, kaart 2

Van de geledingen zijn alleen die geteld die tot de oorspronkelijke opzet behoren. Als er later geledingen aan zijn toegevoegd, zijn die niet geteld, ook al heeft de verhoging al in de middeleeuwen plaats gehad.

Torens zonder of met twee geledingen.

Torens van dit type komen bijna allemaal voor in het Nederlandse rivierengebied en in de Belgische provincies Antwerpen en Limburg.

In ons rivierengebied dateren ze meestal van vóór 1400 en soms zelfs uit de Romeanse periode. (elfde en twaalfde eeuw). Maar in België komen ongelede of in tweeën gedeelde torens voor uit de gehele periode van de dertiende tot de zeventiende eeuw. Zou de oorsprong daarvan meer in het zuiden zijn te zoeken?

In de Meierij komt het type toren dat hier aan de orde is niet voor.

Torens met drie geledingen en meer.

Torens met drie geledingen komen over het gehele gebied van de kaart veruit het meeste voor. De driedeling van de toren, met voet, romp en kop, waarna het geheel werd afgedekt met een spits, werd klaarblijkelijk gevoeld als een logisch compositieprincipe. Dat neemt niet weg dat dit principe het meest is toegepast in de Meierij. Naar de Belgische provincies Antwerpen en Limburg neemt de voorkeur voor vier en meer geledingen toe. In de provincie Antwerpen kan het aantal geledingen zelfs oplopen tot zeven à acht. Voorbeelden daarvan zijn de torens van de Sint Janskerk en de kerk van Onze Lieve Vrouw over de Dijle in de stad Mechelen, de toren van Sint Lenaarts en een aantal kleinere torens in die streek. De meeste van die torens zijn uitgevoerd in de witte kalkzandsteen uit de Brabantse steengroeven, met als uitzondering de bakstenen toren van de kerk van Sint Lenaarts. Een andere uitzondering op de regel van het toepassen van witte steen vormt ook de toren van de kerk van het Noord-Brabantse Wouw. Met zijn vele geledingen vindt ook die toren duidelijk zijn verwanten in het zuiden.

Gevelindeling, kaarten 3 en 4.

Hoe eenvoudig een toren ook is, in de periode van de Gothiek is nagenoeg altijd een ingang aanwezig in de voet aan de westzijde. Die ingang is dan tevens de hoofdingang van de kerk. Omdat één van de functies van een toren was het dragen van de klokken, kwam in de bovenste verdieping de klokkenruimte voor en dus in de gevels de galmgaten. In het gebied van de Meierij is in ruim een kwart van de gevallen verder de gehele toren tussen ingang en galmgaten geheel vlak, zonder andere versiering dan de druiplijsten tussen de geledingen. Spaarvelden ontbreken dan dus.

In de provincie Antwerpen komt dat veel meer

voor, wat in een aantal gevallen samengaat met de hierboven vermelde grote aantallen geledingen. In een aantal gevallen komen hoogstens wat raampjes voor in de gevelvlakken.

De vlakke torenrompen komen echter veel vaker voor in ons rivierengebied. Daar betreft het ongeveer de helft van het totaal aantal torens. Ook in Zeeland is een dergelijke tendens waar te nemen, zij het in iets minder sterke mate.

Plaatsing van alle elementen in de as van de gevel.

Ook dat is weer een verschijnsel dat in de Meierij heel weinig voorkomt, evenals in België. Veel vaker doet zich dat verschijnsel voor in het rivierengebied, dat hiermee aansluit bij het meer noordelijk gelegen deel van Oost Nederland. Hetzelfde geldt overigens voor de vlakke gevels tussen ingang en galmgaten, die in dat oosten van ons land veel meer voorkomen. Zeeland vertoont, naast vlakke torenrompen, vaak alle elementen in de as, hoewel daar ook in evenveel gevallen spaarvelden in de tussengeleding voorkomen.

Twee galmgaten, ter weerszijden van de as.

In de voorgaande gevallen kwam per gevel niet meer dan één galmgat voor, of één paar galmgaten onder één boog gekoppeld. Per gevel twee galmgaten of twee gekoppelde paren van galmgaten blijkt buiten het rivierengebied nagenoeg steeds de voorkeur te hebben. Als er in de tussengeledingen spaarvelden voorkomen, zijn dat er in die gevallen meestal ook twee. In het rivierengebied komt het wel voor dat in de tussengeleding twee spaarvelden voorkomen en in de klokkenverdieping toch maar één element, hetzij één opening of één paar gekoppelde galmgaten. Ook in de Meierij komt dat een enkele maal voor en wel zo ver naar het

zuiden dat verband met het rivierengebied niet meer waarschijnlijk is, bijvoorbeeld in Lage Mierde en in Milheeze en in de Belgische plaatsen Beerse en Schulen.

Maar de Meierij vertoont een niet te ontkennen duidelijke voorkeur voor een tweedeling in alle geledingen boven de voet, namelijk bijna bij de helft van het totaal aantal gevallen.

Als we torens met vlakke tussengeledingen en een met twee elementen ingedeelde klokkenverdieping meetellen, dan heeft tweederde van alle torens de gevelelementen boven de voet in paren ter weerszijden van de as.

In België heeft ongeveer een kwart van de torens twee elementen ter weerszijden van de as, maar als we daarbij eveneens de torens tellen met vlakke gevels en twee galmgaten in de klokkenverdieping, wordt ook dat deel tweederde van het geheel.

We blijken hiermee op het spoor te zijn van een karaktertrek die eigen is aan de Meierij en bovendien ook het noordelijke deel van de provincies Antwerpen en Limburg in België.

Uitzonderingen op die regel zijn echter weer de rijkere torens met een ingewikkelder schema, vaak driedelig, dat we verderop nog ter sprake zullen brengen.

De Nederrijns-Utrechtse groep, een stel apart. (foto 8).

Bijzondere aandacht besteden we nog aan de Nederrijns-Utrechtse groep, omdat die ook veelvuldig voorkomt in het noord-oosten van onze provincie. Kenmerkend daarvoor is een aantal van drie of meer geledingen, soms met een achtzijdige klokkenverdieping- zoals in Elst, Emmerik en de grote Utrechtse torens-, of ook wel een sterk inspringende klokkenverdieping. Maar in onze provincie komen die verschijnselen niet voor, al bestaat de tendens misschien wel in Rosmalen en Sint Antonis. Wel valt op het streven om alle elementen in

foto 4

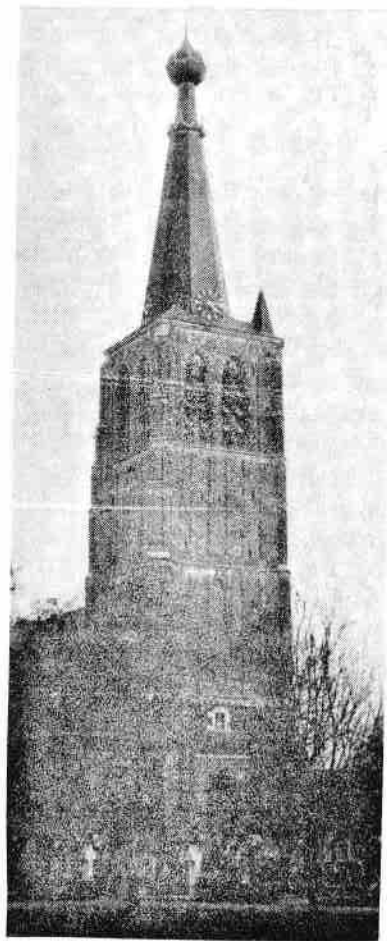
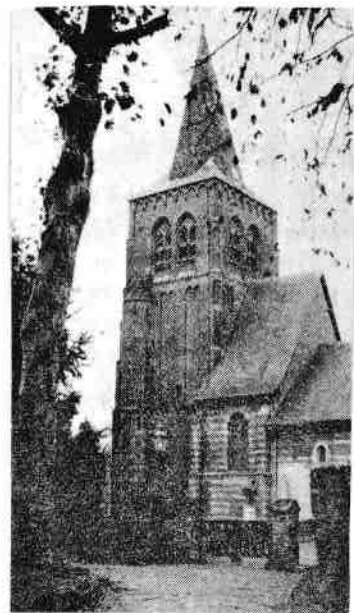

foto 5

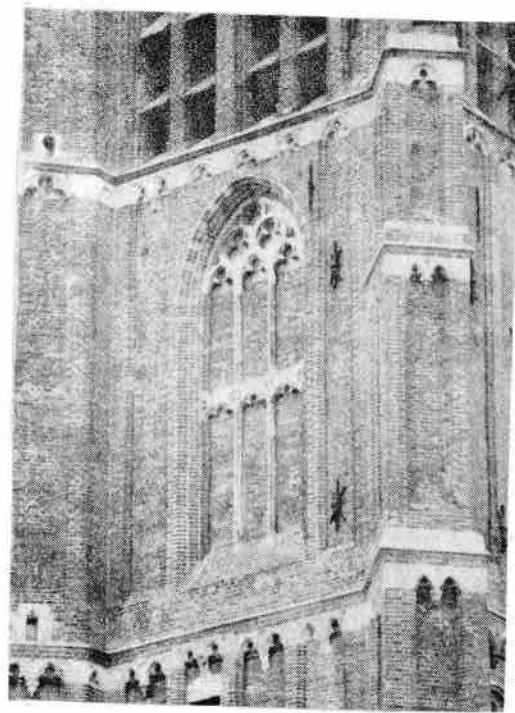

foto 6

foto 7

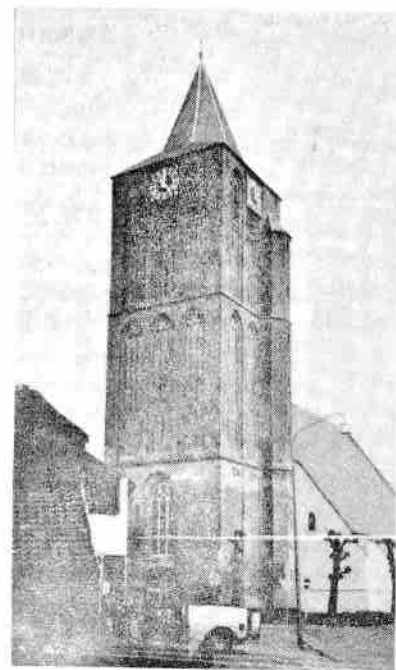

foto 8

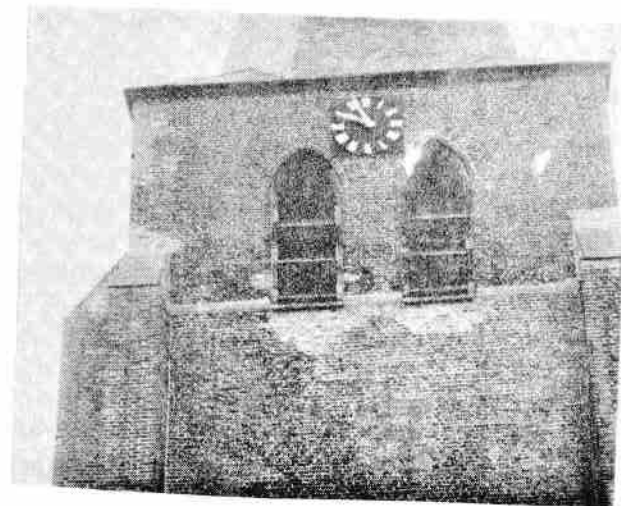

foto 9

de geledingen boven de voet zoveel mogelijk gelijk te behandelen, namelijk met een spitsboog en in veel gevallen ook traceringen. Galmgaten krijgen geen eigen zelfstandige vorm, maar een vorm die sterk verwant is aan de spaarvelden daaronder, waarin dan, vaak op een wat willekeurige manier, openingen zijn gemaakt. Meestal vertoont elke geleding drie van die spaarvelden naast elkaar, minder vaak twee en in enkele gevallen één. Bij uitzondering is het aantal spaarvelden in de onderscheiden geledingen niet gelijk.

Opvallende uitzonderingen in de Meierij zelf.

Enkele torens in de Meierij, waaronder de rijkste als die van Oirschot, Vught en Hilvarenbeek, hebben, net zoals we dat hebben gezien bij de meeste torens uit de Nederrijns-Utrechtse groep, drie elementen per geleding. Ook de torens van de Sint Janskerk in 's-Hertogenbosch en de Sint Petruskerk van Boxtel vertonen die opzet. Maar in tegenstelling tot de torens uit het gebied van Nederrijn en Utrecht, is de uitwerking van deze spaarvelden over alle geledingen duidelijk verschillend. Ze zijn dus niet zonder meer onder die groep te scharen.

Het spel van invloeden over en weer.

Met de hierboven beschreven verschijningsvormen zijn niet alle gegevens genoemd die van belang kunnen zijn bij een onderlinge vergelijking. We hebben daarop al eerder gewezen. Meer dan het aanduiden van een probleemstelling streven we dan ook niet na in het kader van deze bijdrage. Wel willen we nog enkele zaken vermelden die bij de hierna volgende toelichting van belang zijn.

De kerk van Leende vertoont een aantal kenmerken die hiervoor niet aan de orde zijn geweest, maar

die wijzen op invloeden uit het Maasland, waaronder valt te verstaan het stroomgebied van de Maas ten zuiden van de streek tussen Venlo en Roermond, met inbegrip van het oosten van de Belgische provincie Limburg. We noemen in dit verband de hardstenen kolommen met kapitelen, die in dit gehele gebied zijn terug te vinden en die kant en klaar werden ingevoerd vanuit de Ardennen. De gemetselde gewelven wijzen in dezelfde richting, waar in onze streken gemetselde gewelven zeldzaam zijn in de kerkgebouwen, die meestal waren afgedekt met houten tongewelven. In Leende komen oorspronkelijke gemetselde gewelven voor in het middenschip, de zijbeuken en in de kruisarmen. De vier geledingen van de toren zouden ook kunnen wijzen op invloeden van buitenaf, maar voorlopig kunnen we het daarbij houden tot een beperkter gebied. Binnen dat gebied liggen Peer en Tongerlo in Belgisch Limburg en bij ons Nederweert met zelfs vijf geledingen. Misschien mogen we ook de toren van de Sint Martinuskerk in Weert daarbij betrekken, maar die toren is nooit afgebouwd en we weten niet hoeveel geledingen die zou hebben gekregen.

De toren van Leende vertoont een aantal kenmerken van de hier genoemde torens. Van de toren van Nederweert vertoont de toren van Leende het grote aantal spaarvelden. In Leende komen ze rondom voor aan de tweede geleding en aan de westzijde van de derde geleding. De andere gevels in Leende lijken op die van de toren van het Limburgse Tongerlo, met een breed spaarveld met spitsbogen en traceringen in het midden en daarnaast weer smallere spaarvelden.

De natuurstenen toren van Tongerlo is rijk voorzien van traceringen zoals dat op veel plaatsen in Belgische Limburg voorkomt, en van neuzen of toten in de spitsbogen. Bij bakstenen torens zijn die nagenoeg alleen te maken door natuurstenen blokken in te metselen waarin die neuzen zijn uitgehakt. Welnu, dat is gebeurd in Peer, Nederweert, Weert en Leende: Een opvallend detail. Deze plaatsen maakten deel uit van het oude

graafschap Loon, onder de heren van Horne. Is de kerk van Leende als een eigen kerk van die heren van Horne gesticht, of heeft de abdij Keizersbos, die van de heren van Horne het begevingsrecht kreeg daarmee te maken?

De kerk van Deurne bestaat uit een toren en een schip die, naar men aanneemt, dateren van ca 1400 en die in menig opzicht aansluiten bij de bouwwijze in de Meierij. Het schip vertoonde voor de verbouwing in de negentiende eeuw de gevelopzet die J. van Laarhover aanduidt als behorend tot de Helmondse groep, met spaarvelden tussen de ramen van de middenbeuk, boven het dak van de zijbeuken. Ook de toren past in dat beeld, met de spaarvelden in de gevels die zijn afgedekt met dubbele rondboogjes.

Maar het koor, dat ca. 60 jaar later werd aangepakt is niet alleen breder maar doet met zijn rijzige opzet, zijn gemetselde gewelven, het beeldhouwwerk en de uitwerking van de steunberen, denken aan het nabijgelegen deel van Noord-Limburg en het daarachter gelegen gebied over de Duitse grens, het vroegere Kleefse gebied.

Waarom ging men in Deurne tussen 1400 en 1460 te rade bij de oosterburen voor de afbouw van de kerk?

Voor wat betreft de Nederrijnse invloeden ten oosten van de Peel, spreken de kaarten voor zich. Maar een historicus zal daarin wel het nodige herkennen van de staatkundige positie van dat gebied in de middeleeuwen.

De toren van Hilvarenbeek vindt een kleiner evenbeeld in de toren van Asperen.

Maar al zijn de overeenkomsten niet zo sterk, ook de toren van de Grote Kerk van Zutphen vertoont trekken die doen denken aan die van Hilvarenbeek. Mogen we daaraan konklusies verbinden? En is de overeenkomst tussen het gevelschema van de klokkenverdieping in Hilvarenbeek en Asperen met die van de Sint Jan in 's-Hertogenbosch en Boxtel in onze streek meer dan een toeval?

Met onder meer de torens van Sint Michielsgestel, Oirschot, Chaam, Meer, Tilburg en Alphen hebben Hilvarenbeek, Asperen, Den Bosch, Boxtel en Zutphen steunbeertjes tussen de galmgaten gemeen en ook in details zijn overeenkomsten aanwijsbaar. In dat opzicht is ook de scheefgezakte en onvoltooide torenromp van Acquoi er bij te betrekken.

Enkele van de (vele) niet besproken aspecten van de torens binnen het kaartgebied.

Geen aandacht hebben we in het kader van deze bijdrage nog besteed aan het materiaalgebruik. Beschikbaarheid van bouw materiaal is geen cultureel, maar een geologisch gegeven. Hoe men met die materialen gestalte geeft aan gebouwen is pas een zaak van cultuur en traditie.

Zo goed als in ons gebied is in geheel West-Europa baksteen gebruikt in verschillende tijden en gebieden. De Romeinen bouwden er in Italië anders mee dan de Middeleeuwen van Noord-Italië. De Languedoc, Noord-Duitsland en de Nederlanden hebben elk een eigen bouwwijze in baksteen gekend.

Onze streek ligt dicht bij de gebieden van waaruit natuursteen kan worden aangevoerd, zoals tufsteen uit de Eifel, witte kalksteen uit het Scheldegebied, mergelsteen en dergelijke uit het Limburgse, onder andere hardsteen uit de Ardennen en ijzer-zandsteen uit het Demergebied. De streek zelf had leem en klei in de bodem, die werd gebruikt voor het bakken van stenen en het is begrijpelijk dat die relatief het goedkoopst was.

Elk materiaal kent zijn mogelijkheden en beperkingen, die mede bepalend zijn voor het aanzien van een gebouw. Anderzijds koos men voor de grote stadskerken als de Sint Jan van Den Bosch voor een materiaal dat wel van ver moest worden aangevoerd, maar dat een rijkdom aan vormen toeliet die uitdrukking kon geven aan wat men wilde. De

Sint Jan ziet er dan ook uit als een geheel natuurstenen kerk en baksteen is, behalve voor de toren, alleen voor vullingen in de dikke muren verwerkt.

In het geval van Leende hebben we al laten zien hoe men versieringen naar het voorbeeld van een natuurstenen gebouw (Tongerlo) aan een bakstenen toren toepaste door ter plaatse van de versiering een blok natuursteen in te metselen en dat in de gewenste vorm te behakken.

De hardstenen kolommen in de kerk van Leende zijn vanuit de Ardennen, behakt en wel aangevoerd.

De manier waarop invloeden tussen gebieden met eigen mogelijkheden en tradities in elkaar overvloeien, komt hierbij naar voren, alleen al wat betreft materiaalgebruik.

Ook staatkundige verhoudingen, die in de Middeleeuwen nogal eens wisselden, moeten een rol hebben gespeeld. Zeeland is, zeker wat het gebied bezuiden de Oosterschelde betreft, lange tijd Vlaams geweest. Op de Vlaamse invloeden in Zeeland hebben we al gewezen. Maar ook Antwerpen heeft nogal eens van heer gewisseld tussen de graven van Vlaanderen en de hertogen van Brabant. Het is opvallend dat in het zuid-westen van het gebied op onze kaarten vieringtorens -torens op de kruising van schip en kerk- voorkomen. We zien dat ook wel bij de Bossche Sint-Jan, maar dat is een grote-stadskerk. Dat kan niet worden gezegd van de kerken van Herentals, Onze-Lieve-Vrouw-Waver en van Broechem. Wat voor omstandigheden hebben dan hier een rol gespeeld die er toe leidden dat men ook daar vieringtorens heeft toegepast ?

Dat de grote-stadskerken blijk geven van contacten in een veel groter gebied dan de dorpskerken, is voor de hand liggend en meer dan eens aangetoond. Maar dat schijnt in zekere mate ook te gelden voor onze grote dorpskerken, zoals de Sint Pieter van Oirschot en van Hilvarenbeek. Ze beperken zich niet tot de uitingen van de simpe-

le, streekgebonden dorpskerken, al hebben ze daarmee nooit de banden helemaal verbroken.

Bestaat er een Kempische Gothiek ?

Als we het voorgaande samenvatten, kunnen we konstateren dat er samenhang is te vinden in een gebied dat globaal bestaat uit de vier kwartieren van de Meierij van 's-Hertogenbosch en het bovenstroomgebied van de Nete in België.

Als we dat gebied vergelijken met de omringende streken, blijkt bijvoorbeeld dat daarbinnen relatief veel overhoekse steunberen voorkomen en dat het aantal geledingen meestal drie is en soms, meer naar het zuiden, vier. Bij de gevelindelingen blijkt een voorkeur voor twee spaarvelden per geleding en twee zelfstandig gevormde galmgaten of twee paar met een overspannende boog tot twee elementen gekoppelde galmgaten. Ook bij de vormgeving van spaarvelden blijkt een bepaalde voorkeur, die we niet aan de orde hebben gesteld. Maar op al die voorkeuren zijn uitzonderingen en daarmee ontstaat een zeer gevarieerd beeld. Bovendien zijn de grenzen niet scherp te trekken. Wat we Kempische torens zouden willen noemen zien we ook, min of meer incidenteel, in de omringende gebieden en soms vertonen kerk en toren samen verschillende invloeden.

Bovendien kan men zich afvragen waarom dat gebied, dat noch staatsrechtelijk, noch kerkelijk noch cultureel een duidelijke eigenheid heeft of in de Middeleeuwen had, Kempisch zou zijn. Waar liggen de grenzen van de Kempen ?

Dat alles draagt er toe bij dat Kempische Gothiek een niet erg helder en eenduidig begrip is. Maar wat is, behalve voor studiedoelinden, het belang van een keurige indeling met etiket ? Niettemin zal de aanduiding "Kempisch", waar het gaat over onze Laat-Middeleeuwse kerken, een aanduiding die in de twintigste eeuw is bedacht en het al meer dan een halve eeuw heeft volgehouden, voorlopig niet verdwijnen.

En dat lijkt ons ook niet nodig als we er ons van bewust zijn dat de spreiding van "Kempische" kerken het patroon vertoont van een net met wisselende maaswijdte en rafelige randen, binnen de kultuurpatronen van de Nederlanden.

Het vormt één van de aspecten van een samenleving waarbinnen de verscheidenheid bestond die eigen is aan een vitale gemeenschap met het daarbij behorende bonte en levendige beeld.

Eersel 15 november 1988

Herman Strijbos.

Literatuur

- Stan Leurs en Dr. C.F.X. Smits: Oud Nederlandse Bouwkunst, Kempische Torens. Oud-Holland 1918 v.v.
- Dr. E.H. ter Kuile: De torens van Nederland, Heemschutserie deel 7, 1943.
- Duizend jaar bouwen in Nederland, o.a. Dr. E.H. ter Kuile. Amsterdam 1948.
- Jan van Laarhoven: Het schetsenboek van Hendrik Verhees, uitg. 's-Hertogenbosch 1975.
- Voorlopige lijst der Nederlandse Monumenten van Geschiedenis en Kunst, deel X en de monumenten lijsten per gemeente, uitg. Rijkskommissie voor de Monumentenzorg.
- Guido de Werd: Jan de Beijer, tekeningen van Emmerik tot Roermond, uitg. Venlo 1980.
- Aart J.J. Mekking: De Sint-Servaaskerk te Maastricht, uitg. stichting Clavis 1986.

Bij de foto's.

Foto 1: Sint Oedenrode, Eerschot. Toren met drie geledingen, geheel vlakke gevels en zonder steunberen.

Foto 2: Bladel, Sint Petrus. Toren met overhoekse steunberen, drie geledingen, spaarvelden in de middengeleding en twee paar galmgaten in de klokkenverdieping.

Foto 3: Bladel. Middengeleding en klokkenverdieping. In de middengeleding twee spaarvelden, elk met twee boogjes afgedekt. In de Meierij komt deze afdekking van spaarvelden in de helft van het aantal gevallen voor. Daarbuiten bestaat een duidelijke voorkeur voor afdekking van spaarvelden met één boog. De klokkenverdieping vertoont per gevel twee paar gekoppelde galmgaten. Zowel in het bovengenoemde gebied als in het rivierengebied is ongeveer de helft van de torens daarmee getooid.

Foto 4: Waalre. Het rijkere aanzien van de Waalrese toren berust, bij vergelijking met die van Bladel vooral op de speelser uitgewerkte steunberen en op het boogfries onder de dakvoet.

Foto 5: Leende. Aan de westzijde zijn zowel de tweede als de derde geleding voorzien van vijf spaarvelden.

Foto 6: Leende, zuidoost-hoek. De indeling van de tweede en derde geleding van de westzijde komt hier alleen voor aan de tweede geleding. De derde heeft het brede middenspaarveld zoals dat ook in Tongerlo voorkomt. Door het bovenstuk van de spaarvelden uit te voeren in kalksteen, kon men daar de traceringen en neuzen aanbrengen die in het Limburgse gebruikelijk waren.

Foto 7: Hilvarenbeek. Elke gevel vertoont in tweede en derde geleding drie elementen naast elkaar. Toch is daarvan alleen de breedte onderling afgestemd, alsmede de plaatsing, maar niet de verdere behandeling. Tussen de galmgaten zijn steunbeertjes aangebracht.

Foto 8: Lienden, in de Betuwe. Ook hier per gevel en per geleding drie spaarvelden, maar alle zijn ze met spitsbogen afgewerkt en met traceringen versierd. De galmgaten zijn in de bovenste spaarvelden ondergebracht, zonder dat de vorm van die spaarvelden daaraan is aangepast. (Nederrijns-Utrechtse groep).

Foto 9: Eersel. In de klokkenverdieping zijn twee enkelvoudige galmgaten aangebracht. De steunberen zijn paarsgewijs en haaks op de gevels aangebracht aan de zuidwest- en noordwesthoek van de toren.

Knegsel herdenkt dat het op 3 oktober 1688 door de Fransen werd verwoest.

Onder dit motto vonden op 2 en 3 oktober j.l. een aantal heemkundige activiteiten in Knegsel plaats. Iniatiefnemer hiervoor was de heemkundevereniging "De Hooge Dorpen Vessem, Wintelre en Knegsel". Een werkgroep (1) organiseerde een drietal activiteiten:

1. Het plaatsen van een herdenkingssteen op de plaats waar vroeger de Knegselse kerk stond en nu bekend is onder de naam "Het oude kerkhof".
2. Het organiseren van een kleine tentoonstelling van afbeeldingen, foto's documenten en attributen, die betrekking hebben op de betreffende periode.
3. Het houden van een lezing door Drs. Henny van der Heijden over de achtergronden van de verwoesting (2).

In dit verhaal zal ik in het kort verslag doen van deze activiteiten en daarna wat dieper ingaan op het optreden van de Franse en Staatse troepen in onze regio en op de daaruit voortvloeiende verarming van de Kempische dorpen.

De onthulling van de gedenksteen vond plaats op zondag 2 oktober in aanwezigheid van o.a. vertegenwoordigers van het gemeentebestuur van Vessem c.a., Eersel, Bladel en Lommel, vertegenwoordigers van de heemkundekringen "De Acht Zaligheden" en "De Heerlijkheid Oirschot", de heer J. Spoorenberg van het streekarchief Zuidoost-Brabant, vertegenwoordigers van het Knegselse kerkbestuur en gemeenschapshuisbestuur, het voltallige Knegselse gilde "Sint Monulphus en Gondulphus" en heemkundevrienden uit Knegsel en omgeving. Zo'n 150 mensen begaven zich te voet van "De Leenhoef" naar "het oude kerkhof". Het gilde met vliegend vaandel en slaande trom liep voorop (zie foto 1). Iets van het militair machtsvertoon van de Franse huurlingen uit 1688 was te proeven. Bij "het oude kerkhof" aangekomen konden de aanwezigen zich juist binnen de contouren van de

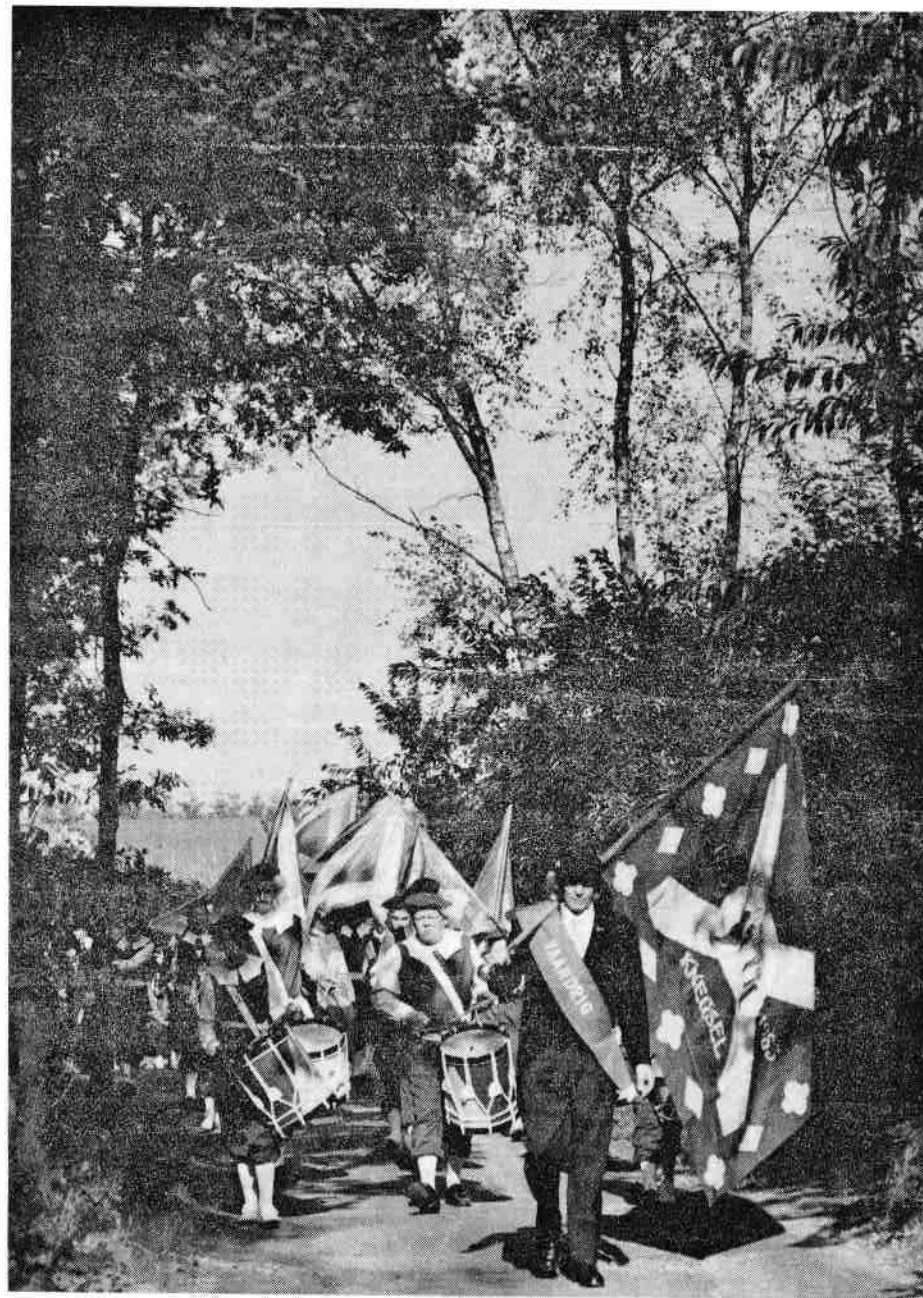

foto 1

fundamenten van het oude Knegsels kerkje opstellen (zie foto 2 en 3). De voorzitter van de heemkundervereniging "De Hooge Dorpen" Jos van der Heijden heette de aanwezigen welkom. Drs. Ed. Cools legde uit, waarom de Fransen in 1688 zo nodig Knegsel moesten verwoesten en waarom wij het zo belangrijk vinden om dat feit te herdenken. Hij memoreerde o.a. de rol van Jan van Brouhoven, graaf van Berg-eijk (1644 - 1725) in het konflikt met Frankrijk. Als thesaurier-generaal en eerste minister van de landvoogd was Jan van Brouhoven een der belang-rijkste figuren aan het einde van het Spaanse bewind in de Zuidelijke Nederlanden (3). Drs. Ed Cools gaf het woord vervolgens over aan pastoor H. Peters uit Knegsel (zie foto 4). Pastoor Peters ging in op de rol van Antonius Eijcken, pastoor te Knegsel van 1900 tot 1925. Als overtuigd rooms-katholiek en kenner van de geschiedenis van de reformatie, stak het pastoor Eijcken erg, dat de protestanten de Knegselse kerk in 1648 hadden gesloten en - vlg. pastoor Eijcken - hadden ontheiligd. Hij liet een monument met een heilig Hart-beeld aanbrengen op de plaats van de oude kerk, voorzien van een aantal spreuken, die aan duide-lijkheid niets te wensen overlieten, zoals "Zij hebben Uwen tempel onteerd" 1648 (4). Ook vond hij hier zijn laatste rustplaats. De contouren van de fundamenten van de oude Knegselse kerk, ingestort omstreeks 1790, werden op initiatief van pastoor Eijcken weer opgemetseld. In feite is deze locatie de enige, waarvan we met vrij grote zekerheid mogen aannemen, dat deze relatie heeft met 1688, het jaar van de verwoesting. Vondsten op akkers in de direc-te omgeving, zoals aardewerken potten en pannen, kleipijpen (5) en leisteen, wijzen op bebouwing rondom het oude kerkje. Pastoor Peters eindigde zijn bijdrage door het onthullen van de gedenksteen door met een brembezem het zand te "keren". Hierdoor werd de tekst op de steen leesbaar n.l. "Knegsel herdenkt dat het op 3 oktober 1688 door de Fransen werd verwoest" met als datum 3 oktober 1988. Burgemeester Herman Jonker ging in zijn bijdrage

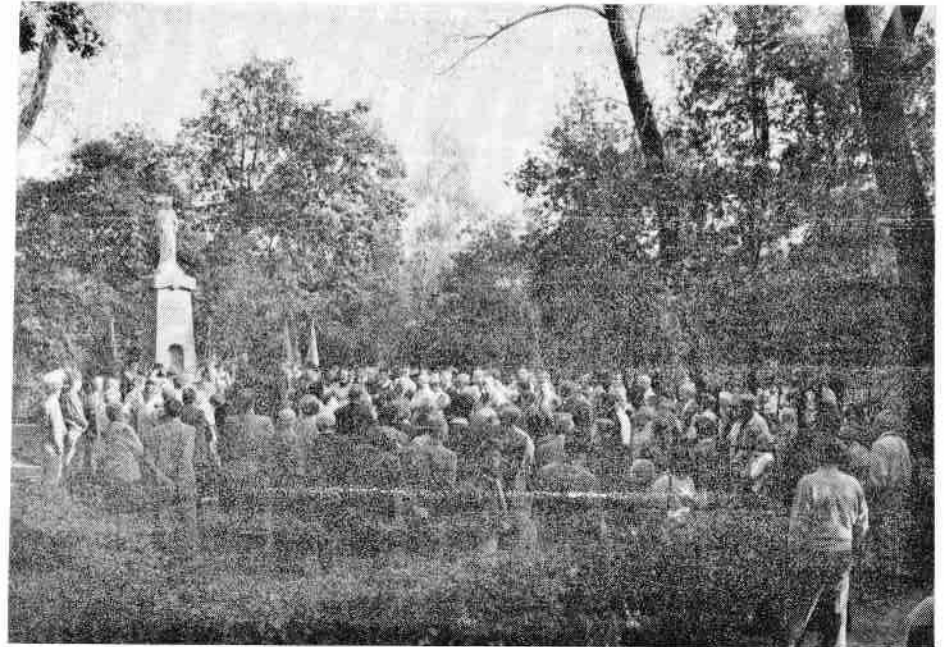

foto 2

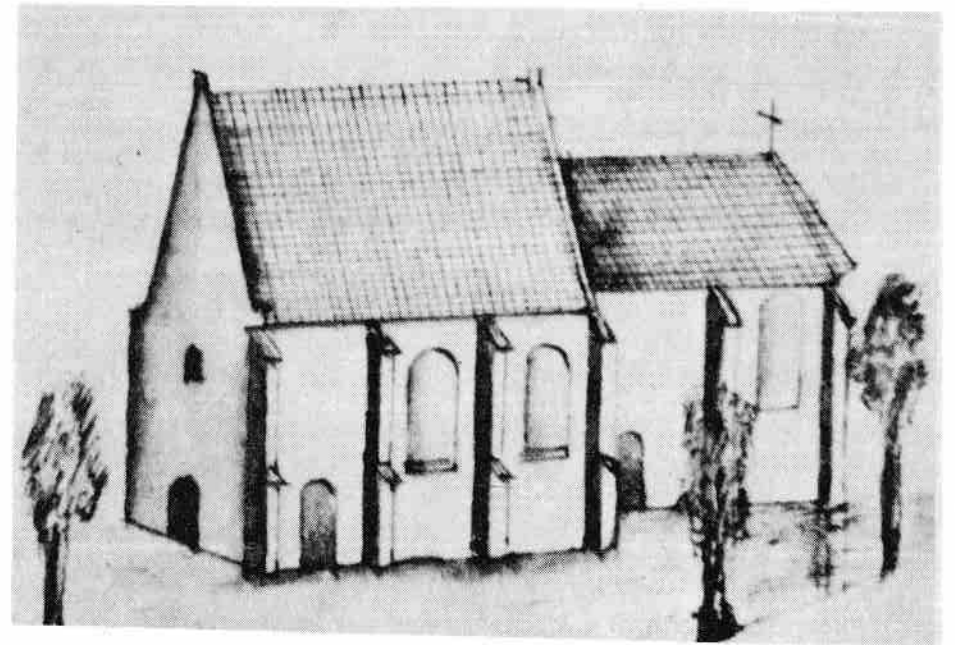

foto 3

nog kort in op de relatie generaliteitsgebied Noord-Brabant en Holland. Zowel in het verleden als in het heden weten de Brabanders toch goed voor hun belangen op te komen, aldus de eerste burger van Vessem c.a..

Nadat het Knegselse gilde had gevendeld trok de stoet weer terug naar "De Leenhoef" waar op een tentoonstelling feiten over de verwoesting en voorwerpen uit de zeventiende eeuw bekeken konden worden. De kollektie van de diverse afbeeldingen was niet zonder moeite tot stand gekomen.

Tijdens de voorbereidingen bleek, dat een aantal musea met landelijke bekendheid het af liet weten (6). De gebeurtenissen uit oktober 1688, namelijk het verwoesten van acht dorpen in de Kempen, bleken niet bekend te zijn. Tegelijkertijd was er veel materiaal uit de genoemde periode uitgeleend voor de "William en Mary"-tentoonstellingen. Immers op 15 november 1688 landde de invasievloot van Willem III in de baai van Torbay en begon de periode, die in Engeland bekend staat als "The Glorious Revolution". Tegen deze internationaal gevierde herdenkingen, vielen de droevige gebeurtenissen in het voormalige generaliteitsgebied natuurlijk in het niet. Maar we kregen gelukkig voldoende steun uit de eigen regio. Het streekarchief Zuidoost-Brabant gaf ons toestemming om een vijftal documenten te fotograferen of kopieëren, die allemaal informatie bevatten over de woelige tijd tussen 1672 en 1713. Een vijftal particulieren leverden gebruiksvoorwerpen uit de genoemde periode, het museum "De Acht Zaligheden" te Eersel stelde boerengerief ter beschikking, documentatie over belastingheffingen en -palen uit 1662 werd ons vanuit de heemkundekring "Budel en Cranendonck" ter beschikking gesteld. Daarnaast leverde het raadplegen van de literatuur nog veel gegevens op. Gegevens over "de molder van Santoers, die 2/3 van zijn gemael quijt was" na de verwoesting, kregen we van Jacques Bijnen uit Oerle. Al met al bleek, dat er voor de heemkundeliefhebber toch nogal wat interessant materiaal bij elkaar hing. Zo'n 300 bezoekers bezochten op 2 en 3 oktober de tentoonstelling.

De derde aktiviteit, die in het kader van "Knegsel herdenkt dat het op 3 oktober 1688 door de Fransen werd verwoest" werd georganiseerd, was de lezing van Drs. Henny van der Heijden op 3 oktober 1988.

In deze lezing schetste van der Heijden de historische achtergronden van de verwoesting van Knegsel, Steensel, Hapert, Bladel, Reusel, Riethoven, Westerhoven en Lommel. Zo'n 120 personen woonden deze lezing bij en konden na afloop nog luisteren naar klassieke 17-eeuwse muziek ten gehore gebracht door een Knegsels trio.

Achteraf kunnen de organisatoren vaststellen, dat er in onze Kempische dorpen volop belangstelling bestaat voor het herdenken van historische gebeurtenissen, zelfs al hebben ze op zichzelf droevige gebeurtenissen zoals een verwoesting van het dorp als onderwerp. Wellicht een aansporing om historische data niet zomaar voorbij te laten gaan.

Keren we terug naar de verwoesting door de Fransen in 1688 en de daarna volgende periode. Voor een goed begrip van de feiten is het van belang twee ontwikkelingen uit de voorafgaande tijd in het oog te houden. De godsdiensttwisten hadden vrijwel heel West-Europa beroerd en op zijn kop gezet. Repressieve maatregelen waren in veel landen genomen. Frankrijk onder Lodewijk de Veertiende wierp zich op als leider van een katholiek Europa; de jonge Republiek der verenigde Nederlanden was het bolwerk voor de protestanten.

Het andere punt dat van belang is voor een goed begrip, was de afnemende politieke invloed van Spanje, nog steeds bestuurder van de Zuidelijke Nederlanden. Min of meer parallel daarmee was de toenemende invloed van Frankrijk. Frankrijk onder Lodewijk de Veertiende voerde een agressieve buitenlandse politiek. Het was er op uit om natuurlijke grenzen te vinden voor het steeds groter wordende rijk. In 1672, het rampjaar, drongen de Franse legers zelfs tot voorbij Utrecht door. De waterlinie en veel diplomatiek overleg moesten de Republiek redden. In 1678 wordt de vrede van Nijmegen gesloten, die tot 1688 ook rust bracht. Op 3 okto-

foto 4

ber 1688 worden een aantal Kempische dorpen, waaronder Knegsel, door Franse huurlingen gebrandschat en geplunderd. Strenge belastingeisen (contributies) waren hieraan voorafgegaan. De Republiek met stadhouder Willem III was juist bezig de oversteek naar Engeland voor te bereiden. Veel hulp zal er niet gezonden zijn naar het generaliteitsgebied. Pas in het voorjaar van 1689 verklaren Holland en Engeland de oorlog. Een oorlog, bekend als Negenjarige Oorlog, die in feite direct gevolgd wordt door de Spaanse Successie-oorlog (1702 - 1713). Het is gedurende deze oorlogen dat de streek sterk verarmd.

Nemen we de ontwikkeling van het aantal onvermogens in Vessem, Wintelre en Knegsel tussen 1695 en 1708 als voorbeeld. Onvermogens waren mensen, die niet in staat waren belasting te betalen.

In 1695 wonen er in Vessem 461 mensen. 6,1% hiervan wordt als onvermogen beschouwd. Wintelre telt 296 inwoners met 11,8% onvermogens; in Knegsel zijn 213 inwoners met 25,4% onvermogens.

Het percentage onvermogens stijgt snel in de daarop volgende jaren. In 1708 zijn er in Vessem 86,2% onvermogens op 506 inwoners, in Wintelre 90,1% op 274 inwoners en in Knegsel 90,0% op 210 inwoners. Het is duidelijk dat zware belastingen, oorlogsverplichtingen en -handelingen katastrofaal waren voor deze drie dorpen. Ook Bladel, Reusel, Steensel, Eersel en Duizel hebben een bevolking waarvan de helft of meer in 1708 onvermogen is. Alleen Netersel steekt met 36,6% onvermogens op 175 inwoners nog enigszins gunstig af.

Illustratief voor het soort kosten dat opgebracht moest worden is het uittreksel van de burgemeestersrekening uit Eersel, dat ook vermeld is in het boek "Groot geweld in kleine dorpen" (8).

- Onkosten van 'sauvegarde'	800. 3. 0
- Betaling van geleverde hoeveelheden haver en hooi aan de Fransen te Roermond	319. 7. 0
- Item van karren, paarden en andere beesten	125. 1. 0

- Karren en paarden voor de Staatse troepen te Rosendaal	747. 0. 0
- Onkosten en leveranties aan eigen troepen in 1703	1130. 7. 0
- Karrevrachten en verteringen van eigen troepen in 1704	194. 0. 0
- Inkwartiering van twee Engelse regimenten en karrevrachten van levering van karren en paarden voor de Staatse troepen in 1705	2587. 0. 0
- Inkwartiering en karrevrachten in 1706	801. 0. 0
- Inkwartiering, verteringen en karrevrachten in 1707	376. 0. 0
- Afkoop van de brandschatting van luitenant kolonel Mouling en inkwartiering van zijn garde in 1708	1076. 9. 0
- Brand in augustus 1714 door toedoen van seker quaetaerdig vrouwmens' waarvoor met de dood gestraft	21.000. 0. 0
- Inkwartiering van een Engels regiment en karrevrachten in 1716	200. 0. 0
- Schade aan het koren als gevolg van hagelslag	1044. 0. 0

	24732.12. 0

(gulden, stuivers, penningen)

Dergelijke lijsten bestonden voor alle Kempische dorpen.

De algemene toestand voor de Meierij wordt vaak het best gekenschetst in verzoeken die de kwartiersvergaderingen richtten aan de Hoog-Mogende heren Staten Generaal der Verenigden Nederlanden. In een stuk (9) uit 1699 of 1700 protesteert de kwartiersvergadering tegen de vijfde verhoging van de verponding (grondbelasting). Ondanks de oorlogstoestand verhogen de heren in Den Haag de belastingen. Het stuk memoreert de hoge bedragen aan verponding en contributies (oorlogsbijdragen aan de Franse koning) welke opgebracht moesten worden. Ook het in gijzeling nemen van personen wordt genoemd; "alsme-

de nog geleden wel omtrent driemaal honderd vijftig duijsent vier honderd gulden door het moeten onderhouden en contenteren van de in de tagentich ostagiens, die tussen de vier en vijf jaren bij de vijand hebben gevangen geseten".

Ook zijn er veel gedwongen diensten en leveringen "dat nog boven de extra ordinarij lasten wegens pioniers, wagens, paerden, karren, voerluijden, tot het beleg van Namen, met het voeren van coorn naar Maestricht".

Het stuk noemt terloops de verwoestingen van dorpen "men swijge nu van de seer swaere schade, geleden door het afbranden van acht dorpen, alear de voorschrevene lesten oorlogh is verklaart geweest en in het midden des oorlogs den brant tot Eersel".

De slechte schrale grond in de Meyerij wordt genoemd, de misoogsten van voorgaande jaren, de emigratie van inwoners naar omringende streken (bisdome Luyck, Spaans Brabant en Gelderland en het land van Ravesteijn). Het stuk wijst verder op de onmogelijkheid, om de verhogingen op te brengen. "Men laat staan, dat sy supplianten bij continuatie souden kunnen opbrengen de vijfde verhoginge van de verponding, de thiende verhoginge van de consumptien en de personele quotisatie, het overgemaal en het oortjensgeldt, op de verpondinge, alle sedert enige jaren in desen lesten oorlogh boven de voorgaande lasten geintroduceert".

Het is duidelijk, de Staten Generaal hielden op geen enkele wijze rekening met de werkelijke toestand in de Meierij. De algemene belangen van de Republiek, die gebukt ging onder de zware oorlogslasten, stonden voorop.

Je kunt je natuurlijk afvragen in hoeverre er werkelijk belasting werd geind en afgedragen aan de Staten-Generaal. Zelfs al zou dat niet gebeurd zijn, de verarming van de Meierij tengevolge van de oorlogshandelingen in de 17-de eeuw staat vast en werkt nog lang door. Pas later als de handel, de huisnijverheid en de landbouw weer op gang komen wordt de toestand beter.

Namens de werkgroep, Mat Theunissen.

Noten en opmerkingen

- (1) Leden van deze werkgroep waren: Tineke Barten, Henk Bongenaar, Wim van Dooren, Jan Geerts, Mia Geerts, Nel Heeren, Andre Lieberom, Hans Raymakers, Mat Theunissen en Marijn Widlak.
- (2) Drs. Henny van der Heijden is uit Knegsel afkomstig en auteur van het boek "Groot geweld in kleine dorpen", gedrukt en uitgegeven door "De Kempen" B.V. te Hapert (ISBN 90.70427.079).
- (3) Informatie over Jan van Brouchoven, heer van Bergeijk is o.m. te vinden in "Geschiedenis der Nederlanden" deel VII pag 314 e.v..
- (4) Een beschrijving van het historisch grafmonument is te vinden op pag 76 en 77 van het boekje "langs 's Heren wegen" over kleine religieuze documenten in de acht zaligheden uitgegeven door heemkundekring "De Acht Zaligheden".
- (5) Vondsten van kleipijpen in Vessem, Wintelre en Knegsel zijn o.a. beschreven in het boekje "Kom een pijpke buurten" van de heemkundevereniging "De Hooge Dorpen".
- (6) Het Noordbrabants Museum uit 's Hertogenbosch en het Koninklijk Nederlands Leger en Wapenmuseum te Delft konden geen materiaal leveren uit de periode einde 17de eeuw. Het prentenkabinet "Atlas van Stolk" kon na een eigen speurtocht 3 historische afbeeldingen leveren. Op ons schrijven naar het Belastingmuseum te Rotterdam kregen we geen antwoord.
- (7) "Groot geweld in kleine dorpen" door Drs. H. van der Heijden pag. 13 en 14.
- (8) Idem pag. 65.
- (9) Streekarchief Zuidoost-Brabant. In het oud-archief Vessem bevindt zich een stuk uit vermoedelijk 1699 of 1700 waarin de vier kwartieren van de Meierij van 's Hertogenbosch zich richtten tot de Hoog Mogende heren Staten Generaal der Verenigden Nederlanden.

Bij de foto's:

Foto 1: Het gilde Sint Monulphus en Gondulphus uit Knegsel op weg naar de plaats waar in 1688 de Knegselse kerk stond. (foto Henk Bongenaar).

Foto 2: De onthulling van de gedenksteen vindt plaats binnen de fundamenteën van de vroegere Knegselse kerk in aanwezigheid van mensen uit Knegsel en omgeving. (foto Henk Bongenaar).

Foto 3: De afbeelding van het oude kerkje van Knegsel naar de tekening uit het schetsenboek van Hendrik Verhees, getekend op 29 aug 1788. In 1790 was de kerk zodanig vervallen dat zij instortte.

Foto 4: Na een boeiende inleiding geeft drs. Ed Cools het woord aan pastoor H. Peters uit Knegsel, die alvorens hij de gedenksteen onthult, de rol van zijn voorganger Antonius Eijcken belicht. Zijn graf bevindt zich bij het monument op de achtergrond. (foto Henk Bongenaar).

-.--.-.-.-.-.-

Uit onze buitenlandse ruilabbonnementen.

Het oude land van Aarschot, juni 1988.

- de verkeersdiensten te land in het Aarschotse vanaf de 16e eeuw tot aan de eerste spoorverbinding;
- de Sint-Sebastiaansgilde van het gehucht Baal.

Te Lommel op die Campine, juni 1988.

- Kamp Agde: jongemannen uit Lommel vluchtten 10 mei 1940 per fiets en komen terecht in een kamp bij Agde aan de Middellandse zee; hun verblijf aldaar en hun terugkeer.
- de achttiendaagse veldtocht: een dagboek van een Lommelse militair over zijn belevenissen van 10 mei tot 11 juni 1940 van Schaffen tot Hertsberge en vandaar weer naar Lommel.
- den oorlog van 40-45: oorlog en bevrijdingsnotities van een inwonster van Lommel.

't Swanekoeriertje Heist op den Berg, oktober 1988.

- briolen, een taalkundig onderzoek naar gelijken-
de benamingen voor de fruitsoort nectarinen.

.....

Van de boekenplank

De geschiedenis van de Vlaamse letterkunde: van 12 mei 1136 tot 17 oktober 1984 / door Herman F.M. Brusselmans.

Antwerpen: Dedalus, 1988.

175 p. Prijs f 29,50. ISBN 90-70924-32-3

Ketters, heksen en andere zondebokken; vervolging als middel tot macht 950-1250 / door R.I. Moore.

Baarn: Ambo, 1988 (Oorspr. Engelse uitgave, 1957).

158 p. Prijs f 29,50 ISBN 90-263-0868-X

Het literaire leven in de middeleeuwen / door H.Pleij.

2e, geheel herz.dr. Leiden: Nijhoff, 1988.

VIII, 107 p. Prijs f 17,50 ISBN 90-6890-217-3. 1e dr. 1984.

Hiëronymus Bosch: ca 1450-1516: tussen hemel en hel / door Walter Bosing. (Oorspr. Duitse uitgave).

Hedel: Libero, 1988. 96 p. Prijs f 14,95 ISBN 90-72267-6

Geschiedenis van het persoonlijke leven / onder red. van Philippe Aries; red. Ned. ed. Aart Aarsbergen.

Dl 2: Van het feodale Europa tot de renaissance.

Amsterdam: Agon, 1988. 558 p. Prijs f 75,- ISBN 90-5157-016-3

Dl. 3 verschijnt komend voorjaar.

Kijken naar weidevogels: hun gedrag, leefgebied en bescherming / door Joop Brinkkemper en Oene Moedt.

Arnhem: Gwendo, 1988.

131 p. Prijs f 43,50 ISBN 90-70725-05-3

Bestuursrecht van vreemde herkomst: een onderzoek naar de bronnen en grondslagen van een drietal centrale elementen van de Nederlandse bestuurstheorie / door J.P. de Jong

Zwolle: Tjeenk Willink, 1988. (Ook versch. als Prfschr. Tilburg)

XVI, 396 p. Prijs f 62,50 ISBN 90-271-2934-7

De eenwording van Nederland: schaalvergroting en intergratie sinds 1800 / door Hans Knippenberg en Ben de Pater.

Nijmegen: SUN, 1988.

222 p. Prijs f 29,50 ISBN 90-6168-286-X

Noordbrabants historisch jaarboek / red. BRG. Dl. 6: 1988.

Walburg Pers, 1988. Verschijnt medio december 1988.

ca. 244 p. Prijs f 29,50 ISBN 90-6011-606-2

Vluchten voor de Groote Oorlog: Belgen in Nederland 1914-1918

door M. de Waele, G. Laporte en R. van Eenoo.

De Bataafse Leeuw, 1988.

80 p. Prijs f 29,90 ISBN 90-6707-195-1

Familiewapens, oorsprong en betekenis / door R. Vennik.

Ad. Donker, 1988.; 160 p Prijs f 27,50 ISBN 90-6100-312-1

Het brood van de armen / door W. Oliemans (Handelt over de aardappel in de Europese geschiedenis).
SDU 1988.

ca. 350 p. Prijs ca. f 45,- ISBN 90-12-05730-2

De burger en de volksschool / door J. Lenders.

SUN, 1988. 320 p. Prijs f 38,50 ISBN 90-6168-288-6

Handelt over de eerste grote onderwijshervorming op basis van de wet van 1806.

Nederlandse tegels / door J.D. van Dam
Veen:Reflex,1988. ca. 144 p. Prijs f 29,50 ISBN
90-6322-151-7

Nog eens: Godsdienst en kerk in Nederland, 1945-1986

door J.P.A. van Vugt en B. van Son. Gooi & Sticht,
1988.

Betreft bibliografie van sociaal wetenschappelijke
historische literatuur over de godsdienstige en
kerkelijke ontwikkelingen in Nederland.

Nederlandse oecologische flora: wilde planten en
hun relaties/ door E.J. Weeda, R. Westra en Ch.
Westra e.a.; Dl. 3. Rijswijk: VEWIN,1988. 302 p.
Prijs f 75,- ISBN 90-6301-021-4

Lezen in Brabantse bronnen: begrippenapparaat bij
Brabants oud-schrift/ door Tom v.d. Aalst ea.;
eindred. Annemieke van der Veen en Rien Wols.

's Hertogenbosch: Stichting Brabantse Regionale
Geschiedbeoefening (BRG), 1988. 178 p. Prijs
f 24,50. ISBN 90-72526-01-5

Zeer aanbevelenswaardig werk voor ieder die zich
met de oudere Brabantse geschiedenis wel eens
bezig houdt.

Van raethuysen tot gemeentecentrum: vergaderplaat-
sen en ge-meentehuizen binnen Veldhoven vroeger en
nu./ samengest. door J.F.C.M. Bijnen, J.A.S.M.
Suijkerbuijk, H.J. de Bot e.a., publ. i.s.m. de
gemeente Veldhoven. 1988.

103 p. Prijs f 17,50. ISBN 90-800104-3-X. (Bijdra-
gen tot de geschiedenis van de gemeente Veldhoven;
2).

Smokkelen in Brabant: een grensgeschiedenis, 1830-
1970 / door Paul Spapens en Anton van Oirschot.
Hapert: Kempenpers, 1988.

176 p. Prijs f 39,50. ISBN 90-70427-51-6

Brabantse bibliografie 1985 / samengest. door D.
van Elderen, J. Maessen en I. van Rossum.

Tilburg: Tiburg University Press, 1988.
XXXIII + 144 p. Prijs f 30,- ISBN 90-361-9981-6.
(Ook de eerder verschenen delen in deze reeks (8
stuks) zijn nog verkrijgbaar.

Een half miljoen boerinnen in de klas: landbouw-
huishoudonderwijs vanaf 1909 / door Margreet van
den Burg.

Heerlen: De Voorstad, 1988. Uitg. t.g.v. gelijkna-
mige tentoonstelling. 128 p. Prijs f 14,90. ISBN
90-72590-01-5.

H. Huijbers.

.....

Bij deze gouden Rosdoek.....

Graag willen we even afzonderlijk stilstaan bij
dit 50e nummer van ons kringperiodiek, **onze Ros-
doek.**

Sedert eind 1974 verscheen deze met informatie in
en rond het heemkundig- en kringgebeuren.

In het eerste nummer van het najaar 1974, geeft
het bestuur aan met welke bedoeling men tot de
uitgave van dit periodiek is gekomen:...."het
contactorgaan tussen de leden van het bestuur der
Kring; we hebben een mogelijkheid om elkaar op de
hoogte te brengen van allerlei wetenswaardigheden,
het doen van verslag van vergaderingen, het ont-
vouwen van plannen en ook het overbrengen van
mededelingen van de Stichting Brabants Heem, van
belang voor de leden. Verder ook als middel voor
de leden om interessante informatie over heemkun-
dig van belang zijnde onderwerpen te ventileren.
Ook de resp. werkgroepen vinden er een middel in
om gegevens in bredere kring bekend te maken"...
Deze inleiding sluit met de wens dat de Rosdoek
een lang en zinvol bestaan zal mogen hebben.

In tijd gemeten is het tijdvak van veertien jaren
niet lang te noemen. Wel meen ik te mogen conclu-
deren dat het zeer zeker een zinvol bestaan is
geweest in deze periode.

De eerder aangehaalde bedoeling heeft duidelijk

gestalte gekregen. Vele artikelen zijn tot ons gekomen via de Rosdoek; onderwerpen rakende volgens de opgezette intentie. Zaken vaak uit eigen directe omgeving, waarmede men bekend was of werd. Zo vormde en vormt ons periodiek het bindende element voor onze Kring, dat, gezien de aard hiervan: een streekkring met een groot kringgebied, zeer belangrijk is.

Graag spreek ik hierbij dan ook de wens uit dat onze bescheiden Rosdoek deze brugfunctie binnen de Kring nog jaren mag blijven vervullen.

Gelukwensen gaan naar de ijverige redactie van het blad, bij deze mijlpaal. Dank ook voor de inzet die door hen - en ook naar hen die eerder hiervan deel uitmaakten - werd en wordt geleverd en waarvan wij allen mogen profiteren.

In evenredige zin ook erkentelijkheid aan het adres van de auteurs voor hun bijdragen.

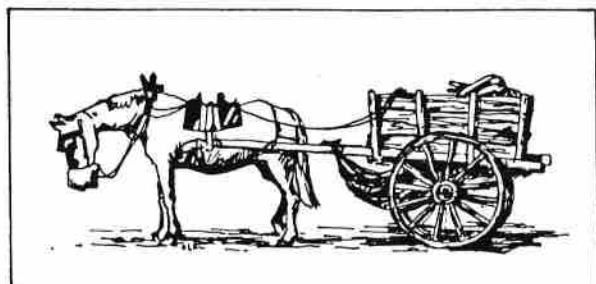
Moge deze dank en waardering mede voldoening geven om de tweede reeks van 50 met enthousiasme, originaliteit en voortvarendheid te beginnen.

Alle succes vergezelle u daarbij.

20 november 1988.

Namens het bestuur,

Th.H. v.d. Ven.

BERGEIJKSE LIEVENHEER WERD HONDERD

Ik maak me sterk dat, als de volgende gebeurtenis zich in de middeleeuwen had afgespeeld, Bergeijk een beroemde bedevaartplaats was geworden. Ja zeker, men zou gezworen hebben: daar is een waar mirakel gebeurd. U vraagt zich af wat dat dan wel geweest kan zijn natuurlijk. Luister dan, dat ik het vertel.

Het was vrijdag 27 maart 1987, vrijdag vóór halfvasten die dag. Er raasde een brutale storm over de Kempen, dat horen en zien verging en alles dreigde weg te waaien. Alleen wie hoog nodig de deur uit moest, waagde zich buiten in de gurigheid. Ook mijn ouders, allebei de tachtig gepasseerd, die van zichzelf beweerden: "wij zijn door de crisisjaren heen, wij doen gewoon voort", maakten zich op om de weergoden te tarten. Er zou namelijk om drie uur na de middag in de oude Hofkerk 'kruisweg zijn'. En wie naar de kruisweg wil, die hou je met geen paard tegen. En per slot van rekening stond de oude kerk zo goed als naast de deur. Daar tussenin bevond zich slechts 'de kerkhof', ofwel zoals vader wel eens zei: "dat zijn onze beste burens, daar hebben we nog nooit last van gehad." De wijzer van de klok liep tegen drie uur, tijd dus om de jassen aan te trekken, want... 'het had al geluid'. En toen gebeurde er iets merkwaardigs, iets wat aanleiding was voor dit verhaal. De storm blies eens extra op z'n lentetrompet dat heel Bergeijk ervan bulderde. En daar klonk plots een doffe plof! Mijn ouders haastten zich naar het raam en zagen... dat het kruis van de calvarieberg, waar ze vanaf 1933 op uitgezien hadden, verdwenen was. Het was omgewaaid en lag daar op de grond.

Na de kruisweg ging het nieuws als het welbekende lopende vuurtje Bergeijk rond. Samen met vader ben ik later op de dag naar de ravage gaan kijken en hebben we wat foto's gemaakt.

Nog dezelfde avond heb ik wat in de dagboeken van meester Panken gesnuffeld en kwam ik tot de ontdekking dat het kruis er precies een eeuw gestaan had. De Bergeijkse Lievenheer was dus honderd geworden

toen hij letterlijk te pletter viel. Het kruis en ook het corpus waren van gietijzer en dus loodzwaar. En dat was een geluk bij een ongeluk. Want toen het Eindhovens Dagblad een en ander wereldkundig maakte, verscheen er als de bliksem een 'ijzerkoopman', die het spul wel kon gebruiken. De brokstukken waren echter zo gewichtig dat hij ze alleen niet opgetild kreeg. Of het toeval of de duivel ermee speelde, zullen we hier maar in het midden laten. In elk geval, op het juiste moment had iemand in de gaten dat het gebroken kruis kans liep om met de noorderzon van het kerkhof te vertrekken. Een telefoontje naar het raadhuis was voldoende om alle delen op de gemeentewerf voorlopig in veiligheid te laten brengen. En dat in afwachting wat er nog ooit mee gebeuren zou. Dat deze Bergeijkse Lievenheer precies 100 jaar geleden daar geplaatst werd en uitgerekend ten onder ging op de vrijdag vóór halfvasten vijf minuten voor drie, een splinter van tijd slechts voordat de kruisweg zou beginnen, is toch wel de naam van een klein mirakel waard.

P a n k e n

Nu we tussen de regels door gemerkt hebben dat meester P.N. Panken een eeuw geleden getuige was van de gang van zaken rond de nieuwe calvarieberg, laten we hem zelf nog eens aan het woord. We gaan met hem terug naar het jaar 1887.

"Zondag 27 (februari, jb) (de eerste in den Vasten) sprak de eerw. Pastoor (A.W. van Asten, jb) op het Hof over de belangrĳkheid eener christelijke Begraafplaats. Dewĳl die hier "wat klein" is, behoefde ze vergrooing, waartoe hij de hulp der parochianen bij de ophooging van het te vergrooten deel verzocht, waarna hij voor de plaatsing van een Christusbeeld zorgen zou, waarvan de bestelling reeds geschied was. Het terrein, waarmede het Kerkhof wordt vergroot, is tot hiertoe eigendom der gemeente en als tuin gebezigd. Er stonden daar drie

vruchtbomen, welke 8 Maart in dien van het schoolhuis werden geplaatst." Compendium 891-2).

Er is hier dus sprake van een bestelling. Voor rekening van de pastoor zelf, kunnen we ons wellicht afvragen. De levering zou nog even op zich laten wachten en wel tot half december van hetzelfde jaar. Panken neemt de draad weer op als volgt:

"Den 16 December (daags na de begrafenis mijns waarden Broeders) (Peter Everhardus, jb) is het Kruis met levensgroot Christusbeeld, uit Valkenswaard, waar het maanden berust en hersteld was, op het kerkhof der parochie van het Hof gevoerd. Het werd in de nabijheid van het tot nu toe bestaande houten Kruis gelegd. Men meende het achtereenvolgens te plaatsen, doch moest om het slechte weder op dien dag uitgesteld worden." (Dagboek 1648).

Het zou een echte kruisweg worden voordat het kruis eindelijk op zijn plaats stond.

Het is intussen maandag 7 mei 1888. Panken noteert:

"Dien morgen is men begonnen met het uitgraven tot de plaatsing van het Christusbeeld op het parochiaal kerkhof, omstreeks het midden van het vergroot gedeelte. Er is 2 m. diep aarde en zand uitgegraven en met puin gevuld, daarboven het voetstuk gemetseld 2,5 m. lang, 2 m. hoog, in 't midden bijna 1 m. dik, waar aan 2700 baksteen. Den 13 Mei stond het Christusbeeld op het voetstuk." (Dagboek 1685).

Weer bijna twee weken later kreeg het Christusbeeld gezelschap:

"26 (mei, jb) kwamen de beeldtenissen van Maria en Johannes, bestemd onder 't Christusbeeld op 't kerkhof geplaatst te worden op het Hof aan. Deze beelden zijn te Parijs uit terra-cotta vervaardigd en door Pastoor Bots benevens zijn Broeder en Zuster (een gegoede Bergeijkse familie, jb) vervoerd. Terra-cotta, gebrande aarde. Kunst der oude

volken. Uit het oosten kwamen de terra-cotta's in Griekenland, voorts in Italië. Den 4 juni zijn gezegde beelden bij het Christusbeeld gesteld." (Dagboek 1689).

De levensgrote Maria en Johannes waren werkelijk prachtige beelden. De calvarieberg was een indrukwekkend geheel dat sier gaf aan de Bergeijkse horizon. Van lieverlede is het monument in verval geraakt en als geloofsafval verwaarloosd. Het Johannesbeeld is al in het begin van de 60er jaren gevloerd. Maria daarentegen heeft het zowat tien jaar langer volgehouden. Op 27 maart 1987 bleef er niet meer over dan een verbrokkelde sokkel. En daarmee was weer een getuigenis van het rijke roomse leven uitgewist. Of toch niet?

R e s t a u r a t i e

Zoals het maar al te dikwijls gaat, wordt de waarde van schoonheid en herinnering pas ingezien als iets verdwenen is. En in de meeste gevallen is het dan ook voorgoed te laat. In Bergeijk dachten ze daar anders over. Bergeijk zou immers Bergeijk niet zijn, als we bij de brokstukken gingen neerzitten. Welnee, in de luwte na de storm werden de koppen bijeen gestoken. En waar een wil is, is altijd een weg, ook al lijkt het soms op een kruisweg. Kort en goed, het gemeentebestuur besloot de calvarieberg in de oorspronkelijke toestand te herstellen. Het gebroken gietijzeren kruis werd opgeknapt evenals het corpus. De sokkel werd zodanig verstevigd dat hij zeker weer een paar eeuwen moet kunnen doorstaan. Het wachten is nu nog op Maria en Johannes. Beelden van de goede afmeting, houding en uitdrukking zijn besteld en in de maak, zij het van beton. Ze mogen trouwens ook wat later aankomen als ze het spoorboekje van 100 jaar geleden volgen. Zo zal de calvarieberg op het oude kerkhof van Bergeijk 't Hof de herinnering levendig houden van allen die aan zijn voet voor eeuwig rust gevonden hebben.

K e r k h o f

Ook het kerkhof zal binnenkort hopelijk een opknaptbeurt ondergaan. Met de adviezen die onze Heemkundige Studiekring "De Acht Zaligheiden" hand in hand met de Stichting Eicha hierover heeft gegeven, hopen we dat het een blijvende afspiegeling mag zijn van de wijze waarop een Kempense dorpsgemeenschap in de 19e en de eerste helft van onze 20e eeuw met haar dierbare overledenen omging. En met dezelfde goede wil waarmee Bergeijk kans zag de calvarieberg voortvarend te restaureren, zal dat zeker lukken, zonder meer.

Bergeijk, 28 november 1988.

Johan Biemans.

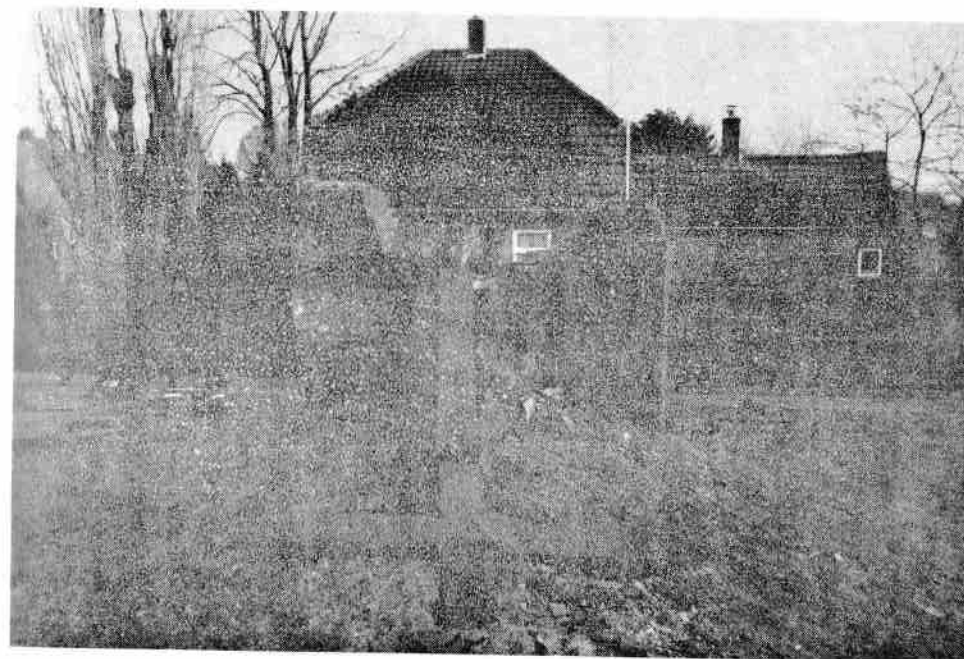

foto 1

Na de storm... Sic transit gloria mundi.
Op de achtergrond mijn geboorte-/ouderlijk huis met het raam van waaruit ruim een halve eeuw zicht op de calvarieberg.

foto 2. Zomer 1988. Het gerestaureerde kruis op vernieuwde sokkel in de steigers.

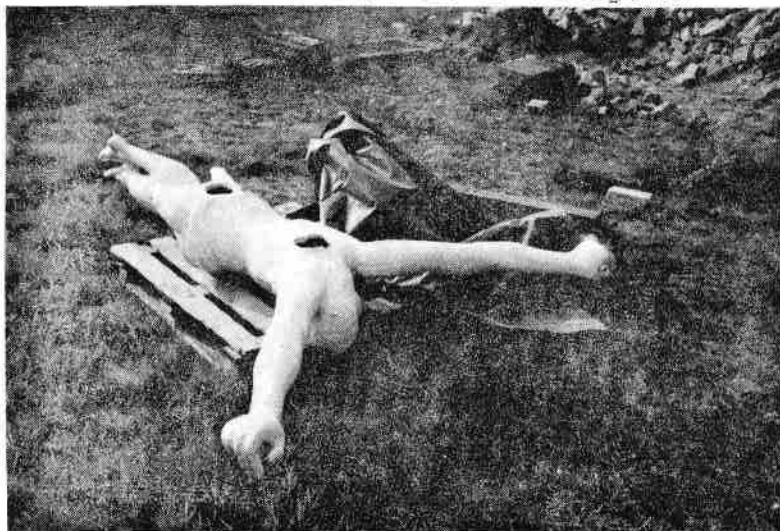

foto 3. Het gietijzeren corpus vers in de verf gezet.